

بررسی مسائل و دیدگاه های تربیتی در قرآن و حدیث و کاربرد آن ها در فقه

زهرا محمدی ثانی

دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن ، تهران، ایران.

(zahramohammadys@yahoo.com)

چکیده :

تربیت تنها روش سلوک انسان در مسیر انسانیت است و این هدف به دست نمی آید جز از راه برنامه ریزی درست در مسیر تبیین اهداف ، اصول و شیوه های تعلیم و تربیت از منابع اصل و مورد اطمینان. علی رغم این تربیت انسان دارای بعدهای متفاوتی است که شامل ابعاد فردی ، اجتماعی ، عاطفی ، علمی می باشد . از آنجا که قرآن کریم اصلی ترین منبع تربیت انسان در مسیر تاریخ بوده این پژوهش به دنبال آن است که با دیدگاهی به آیات قرآنی در بعد تربیت فردی به شیوه های اصلی تربیت و رویکردهای تربیتی در این زمینه بپردازد روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی است که با رجوع به منابع دست اول و منابع کتابخانه ای صورت گرفته است و جامعه آماری پژوهش شامل موارد زیر است: کتاب های موجود در کتابخانه ها و مراکز تحقیقاتی ؛ پایان نامه ها ، مقالات و نشریات مرتبط با موضوع.

واژگان کلیدی : قرآن ، تربیت ، تزکیه ، زکات، احادیث

بیان مسئله

همان گونه که می دانیم قرآن کریم معجزه الهی می باشد و این معجزه تک تک آیة های قرآنی را شامل می شود به این معناکه همه آیة ها به لفظ و معنا معجزه هستند و چون این کتاب آسمانی از هیچ کدام از زوایای زندگی دنیا و آخرت انسان غافل نشده است بنابراین تربیت را در همه ابعاد آن شامل می شود. تربیت قرآنی فرد را در زندگی دنیا، آخرت و در بعد خصوصی، اجتماعی، توجه به جسم و روح، روابط در خانواده و روابط با دیگران و... را مشمول می شود. این گونه از تربیت شامل همه سکنتات و حرکات فرد می شود و هر چیزی را که مربوط به فرد و خوشبختی هر دو جهان برای اوست شامل می شود. در قرآن کریم، تعلیم و تربیت اصلی ترین هدف همه پیامبران الهی بیان شده است.

خداوند سنتش بر این اصل بنا شده است که تمامی امور را از مجرای اسباب به جریان اندازد، و در تربیت هم شرایطی فراهم کند، تا هدف برای هر که او صلح می داند روشن شده، و بنده اش در مسیر زندگی به اهداف نهایی اش برسد.

بنابراین برای رسیدن به اهداف زندگی، طرقی لازم است که فرد بتواند از آن مسیر به هدف نهایی خلقت خود یعنی حیات طیبه برسد. خداوند که تنها راهنمای بشر است به این روش ها و شاهراه های اصلی در قرآن کریم که همان تربیت است اشاره کرده است. و ما باید تلاش کنیم با فهمیدن این سفارشات این روش ها را استخراج کنیم و مورد استفاده قرار دهیم. بنابراین مسئله این پژوهش دیدگاه های تربیتی در قرآن و حدیث برای روشن شدن راه و مسیر انسان هاست (حمادی، ۱۳۹۴)

اهمیت و ضرورت پژوهش:

از اصلی ترین ساحت های معرفتی - رفتاری بشریت تربیت می باشد. می توان ادعا کرد که هیچ موضوعی مانند " تربیت " افکار انسان را درگیر خود نکرده است.

انسان ها از نخستین زیست اجتماعی - مدنی، به این مسئله فکر کرده اند که بعد از دریافت دیدگاهی از سعادت فردی و اجتماعی، راه رسیدن به آن چیست و چگونه می توان مسیرهای سخت را پیمود و به خوشبختی وجودی دست یافت؟

این مشغولیت، با تاریخ حیات فکر اجتماعی قرین می باشد. از تمدن های کهن مثل تمدن های بابل، مصر، ایران، هند، یونان و ... تا تمدن های میانی و معاصر به این مسئله پرداخته اند. این پیشینه بیانگر آن است که این موضوع، در نقاط پنهانی وجود انسان جای داشته است.

از دیدگاهی دیگر تربیت مسئله ای گسترده و یا برش یافته نیست. نمی توان ان را حتی با موضوعاتی مهم مانند سیاست، اقتصاد، امنیت و ... شبیه کرد. تربیت، در همه ابعاد وجودی انسان حاضر است؛ در لایه های فردی و جمعی جایگاه دارد و با موضوعات مختلفی مانند اخلاق، عقاید، اقتصاد، سیاست، جامعه و ... می توان آن ها را ربط داد و کلمه های ترکیبی مثل

تربیت اخلاقی ، تربیت اقتصادی ، تربیت دینی ، تربیت سیاسی ، تربیت اجتماعی و ... شکل می گیرد . با قلمروهای مختلف از مخاطبان پیوند می خورد و تعبیرهایی مانند تربیت کودک ، نوجوان و ... را در خود قبول می کند.

از یک دیدگاهی دیگر، اهمیت تربیت از این منظر است که اصول و دیدگاه های تربیتی نقش مهم و زیر ساختی برای بیشتر حوزه های مهم زندگی انسانی در بردارد . این نکته نیز از دیدگاه های تمایز بخش مباحث معرفتی تربیتی است . اگر چه رابطه و تعامل در نظریه های اصولی علوم انسانی وجود دارد ، ولی در مقیاس تعداد و اهمیت ، می توان ادعا کرد که نظریات تربیتی ، اصلی ترین تاثیرگذاری ها را دارند . قسمت مهمی از تفاوت شیوه های تغییرات اقتصادی ، اجتماعی ، سیاسی ، امنیتی و ... در پایه های نظریه های تربیتی پنهان است . همان طور که تفاوت نگرش های تربیتی ، این توانایی را دارد که در افق گشایی طرق مدیریت در زمینه های ذکر شده تاثیرات زیادی بوجود آورد .

علاوه بر موارد گفته شده می توان موارد دیگری هم به آن اضافه کرد تا به دیدگاهی وسیع تر دست پیدا کرد . اما باید در این مسیر ، نکته مهم دیگری را یادآوری کرد که " تربیت " در زمینه آموزه های قرآنی ، اهمیت خاص تری می یابد.

مجموعه نکته های بالا ، می تواند این نتیجه را ایجاد کند که موضوع " تربیت قرآنی " نه مانند دیگر موضوعات است که به راحتی به آن پرداخته شود و یا بتوان از آن گذر کرد . به علت آنکه موضوع اهتمامی مضاعف دارد و هم قرآن به آن نگرش خاصی دارد (صالحی ، ۱۳۸۸) .

اهداف تحقیق

۱- بررسی تربیت از دیدگاه قرآن

۲- بررسی تربیت از دیدگاه اندیشمندان

۳- بررسی نتایج تربیت در زندگی دنیوی و اخروی

پیشینه تحقیق

شیخانی و ملکوتی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان تعلیم و تربیت مبتنی بر آیات و روایات از دیدگاه شهید مطهری به بررسی مقوله تربیت پرداختند آن ها بیان کردند مقوله تعلیم و تربیت از مهم ترین مباحث مشترک در میان متفکران اسلامی و غربی می باشد . در غرب از دیرباز و خصوصا با شکوفایی مکتب یونان در آراء افلاطون و ارسطو بدین امر توجه شده است . در اسلام نیز توجه به مقوله تعلیم و تربیت سابقه ای دیرینه دارد و این امر ناشی از جایگاه والا و دغدغه وافر است که مکتب اسلام برای تعلیم و تربیت قائل است . اندیشمندان مسلمان در پرتو تعلیم انسان ساز اسلام به موضوع انسان و کمال و سعادت او و راه های وصول به کمال ، بسیار پرداخته اند و نظام هایی فکری را برای پاسخگویی به سوالات مربوط به انسان و تربیت او بنا گذارده اند . در دوره معاصر کسانی مانند علامه طباطبایی ف امام خمینی ، شهید مطهری و سید قطب با روش های ترکیبی و

مرجی و با نگاهی تطبیقی و ناظر به تحولات جدید اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و تربیتی ف در این عرصه گام نهاده اند. آن ها در این مقاله به استناد و بهره گیری از اندیشه شهید مطهری، ابعاد گوناگون مساله تربیت از قبیل مفهوم و ماهیت تربیت ف چپستی ان ف اسلام و تربیت و عوامل تاثیر گذار در تعلیم و تربیت مورد بررسی قرار می گیرد.

نوروزی و کاظمی و شاهمرادی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان " راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تاکید بر آموزه های قرآن و سیره رضوی " بیان کردند محیط یکی از اصلی ترین بعدهای موثر در تعلیم و تربیت به صورت مستقیم می باشد. نقش مهم محیط تربیتی که فرد در آن رشد می کند و راهکارهای بهبود و ارتقاء سطح تاثیرگذاری آن در تربیت بایستی مورد توجه و دقت مریبان و والدین باشد تا بتوان به نتیجه های تربیتی مثبت دست پیدا کرد. این مسئله در فرهنگ مذهبی به صورت قابل توجهی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین امروزه با توجه به رشد زیاد محیط های مجازی مانند اینترنت، گوشی، شبکه اجتماعی فضای مجازی به وجود آمده که مورد توجه جوانان و نوجوانان قرار گرفته است و تاثیرات مثبت و منفی زیادی را در پی داشته است. در این تحقیق پژوهشگران به بررسی چالش ها و مشکلات تربیت در این فضاهای مجازی، پرداخته اند و سپس با توجه به آیات و احادیث به بررسی راهکارهایی جهت مقابله با چالش ها و مشکلات در این فضا پرداخته اند. که از جمله این چالش ها می توان به خاستگاه غربی داشتن آن، نامحدود بودن، غیر قابل کنترل بودن، تضاد فرهنگ ها در فضای مجازی، در معرض خطر بودن حریم خصوصی کاربران، تشخیص ناپذیری هویت و ... اشاره کرد. و در مقابل استفاده بهینه از امکانات این فضا، تولید و توسعه تولیدات فرهنگی متناسب با دین در فضای مجازی، جایگزینی فرهنگی، تقویت عقاید، بصیرت و آگاهی بخشی از راهکارهایی است که بررسی آیات قرآن کریم و سیره رضوی ما را بدان سمت هدایت می کند.

روش تحقیق

در این پژوهش، اطلاعات و داده ها از طریق مطالعه کردن و خواندن مواد چاپ شده مانند کتاب ها و اسناد و مدارک و مقالات موجود در کتابخانه ها و اینترنت و .. گردآوری شدند. روش انجام تحقیق در این پژوهش اسنادی- کتابخانه ای است. از سوی دیگر چون تجزیه و تحلیل اطلاعات در شکل های مختلف غیر کمی و مقداری هستند و کیفی می باشند مداخله کنترلی از سوی محقق اعمال نشد، به طور کلی روش تحقیق متمایل به روش توصیفی و کیفی است. پژوهش تحلیلی، پژوهشی است که براساس آن، اطلاعاتی که از طریق بررسی اسناد، مدارک و کتاب به دست آمده است، به گونه ای هدایت می شود که به پرسش های پژوهش پاسخ داده شود. جامعه آماری پژوهش شامل موارد زیر است: کتاب های موجود در کتابخانه ها و مراکز تحقیقاتی؛ پایان نامه ها، مقالات و نشریات مرتبط با موضوع.

مبانی نظری

تعریف تربیت

مفهوم واژه تربیت در بحث تربیت انسان بر رشد استعداد های انسانی یا به قولی ایجاد شرایط رشد استعداد های انسانی دلالت می کند. واژه تربیت ریشه " ربو " به معنی " زیادت و فزونی و رشد و برآمدن " می باشد و استفاده های متفاوت از این ریشه همه همین معنا را شامل می شوند. " ربو "، " نفس عمیق و بلند " را گویند که باعث برآمدن سینه می باشد. کلمه "

رب" نیز که از همین ریشه گرفته شده است، به معنی "مالک، خالق، صاحب، مدبر، مربی، قیم، سرور و منعم" است و نیز اصلاح کننده هر چیزی را "رب" گویند بنابراین "تربیت" از بین رفتن موانع و بوجود آمدن مقتضیات یعنی "اعداد" است تا استعدادهای انسانی از قوه به فعل درآید و شکوفا شود و به علت آنکه در تربیت اسلامی، هدف، "کمال مطلق" می باشد، می توان تربیت را اینگونه تعریف کرد: "تربیت عبارت است از بین رفتن موانع و ایجاد مقتضات به خاطر آنکه استعدادهای انسان در جهت کمال مطلق رشد کند" (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۷).

تربیت در اصطلاح:

از جمله متفکرانی که به واژه تربیت پرداخته اند خواجه نصیرالدین طوسی، می باشد ایشان "تربیت" را بوجود آوردن ملکات در انسان از راه عادت می داند و می گوید: "تربیت، خصوصیتی است که بایستی از طبیعت پیروی کند تا کمال موجود را بتواند ظاهر کند". ابن خلدون از دیگر اندیشمندان است که در مورد تربیت صاحب نظر و آرائی می باشد، ایشان تربیت را به وجود آوردن عادت ها و کسب مکالمات می داند. و عوامل تاثیرگذار بر تربیت را هوش و استعداد شخصی، سطح تمدن و پیشرفت علمی جوامع و آب و هوا و وضعیت اقلیمی می داند. از دیگر متفکران علامه طباطبایی است، ایشان تربیت را همان تزکیه می داند و در تعریف تزکیه می گوید: "تزکیه، رشد دادن چیزی به بهترین شکل می باشد" یا پیشرفت چیزی است به صورتی که خیرات و برکات از آن بروز کند. شهید مطهری در تعریف تربیت بیان می کند: "تربیت عبارت است از رشد دادن، یعنی استعدادهای درونی ای را که در یک شیء موجود است از بالقوه به فعل درآوردن و پرورش آن. و بنابراین تربیت تنها درباره جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیر جاندار استفاده کنیم مجازا به کار برده ایم، نه اینکه به مفهوم واقعی آن شیء را رشد داده ایم" (میر و رفعت نژاد، ۱۳۹۵).

تربیت از نگاه قرآن

تفسیری که معمولا قرآن از کلمه "تربیت" دارد، لغت تزکیه می باشد. "تزکیه" تحت عنوان بیان مفهوم تربیت در قرآن، به چندین شکل استفاده شده است. "تزکیه" از لحاظ لغوی یعنی "پیرایش و پاک کردن از آلودگی ها". کلمه "زکات" نیز با "تزکیه" مترادف است؛ به این معنی که تزکیه و زکات از یک ریشه می باشند و اگر معنی تزکیه، پیرایش و پاک کردن از آلودگی ها باشد، کلمه زکات نیز تقریبا به همین مفهوم استفاده شده است. در واقع؛ گفته می شود زکاتی که شامل مال می شود در واقع پاک کردن مال است از بخشی که حقوق مردم در آن است و اگر آن بخش از مال جدا شود، مابقی مال، طاهر و پاک و قابل استفاده است و از هر نوع طمع و کینه و نفاق و نظر بدی به دور خواهد بود. ولی اگر چنانچه حق مردم از مال پرداخت نشود، این مال پاک و طاهر نیست و آلوده می باشد و طبیعتا این مال برای کسی که از آن استفاده می کند برکت و پاکی، طهارت ندارد. در واقع؛ در آنجا که تزکیه در مورد نفس و روح و جان و روان استفا ف بهده شده است به معنای پیراستن روح و فکر از هر نوع آلودگی می باشد: آلودگی فکری، اخلاقی و روحی. پیرایش از این مسائل تزکیه کار می باشد. همچنین تزکیه ارتباط نزدیکی با بصیرت و توبه دارد. بصیرت هدیه ای ناب و الهی می باشد که به دست آوردن آن تربیت خاصی را طلب می کند و در اختیار افراد مومن حقیقی قرار می گیرد (شیخانی، ۱۳۹۲).

نتیجه گیری

در احادیث و آموزه های قرآنی انواع تربیت به صورت مفصل بیان شده است ، به صورتی که هیچ مکتب و مرامی چنین موقعیتی را ندارد . از دیدگاه قرآن تربیت ، روش های آسان ، طبیعی و عملی ، برای رسیدن به هدف است که برای عدم اجرای آن ها هیچ بهانه ای قابل قبول نخواهد بود ؛ به جز موارد استثنایی که در صورت نبودن شرایط و توان انجام قابل توجه می باشد . از دیدگاه قرآن تربیت فرد و اجتماع را در مسیر سلامت فرهنگی ، اخلاقی ، رفتاری قرار خواهد داد به صورتی که هر دو می توانند در محیطی آرام و دور از دغدغه های فکری ، شرایط سعادت دنیا و آخرت را فراهم کنند . استفاده از اصول تربیتی اسلام ، شیوه های استفاده یا عدم استفاده از فرایندهای نوظهور جهانی ، از قبیل فضای مجازی (شبکه های اجتماعی و اینترنت)، ماهواره و پدیده های جدید احتمالی دیگر در آینده را به همراه دارد و قشر جوان امروزی که معمولا ارتباط یا علاقه زیادی به آن ها دارد باید در این مورد توجه بیشتری داشته باشد . اجرای رهنمودها و سفارشات پیشوایان دین ، در این مورد مسیری طبیعی و مورد اعتماد است که هم انسان ها را از بیراهه رفتن و مبتلا شدن به رذائل اخلاقی ، بیماری های روانی و جسمی حفظ می کند و هم جوامع انسانی را از آلوده شدن به ناپاکی ها و خطرهای اجتماعی حفظ می کند .

6

منابع :

- حمادی ، حمید و خواب جاوید ، حسنه (۱۳۹۴)، تربیت فردی در قرآن کریم ، دومین کنفرانس ملی روانشناسی و علوم تربیتی
- صالحی ، عباس (۱۳۸۸)، تربیت اندیشی قرآنی ، پژوهش های قرآنی ، سال پانزدهم ، شماره ۶۰ ، صص ۴-۲۸
- میر، جابر و رفعت نژاد ، محمد تقی (۱۳۹۵)، بررسی شیوه های تربیت اخلاقی قرآن در بعد شناختی (بینشی)، کنگره بین المللی علوم اسلامی ، علوم انسانی
- شیخانی ، محمد اسماعیل و ملکوتی ، محمد جواد (۱۳۹۲) ، تعلیم و تربیت مبتنی بر آیات و روایات از دیدگاه شهید مطهری ، مجله تعلیم و تربیت ، سال ۳ ، شماره ۱۱ ، صص ۹۵-۱۱۰
- دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۸۷). سیری در تربیت اسلامی . قم : نگارش.